

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXX/1—5

БЕОГРАД
1995—1996

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXX (нова серија)

Св. 1-5 (1995-1996.)

САДРЖАЈ

С п о м е н и

Ђуро Даничић (Поводом 170. годишњице рођења) (ДРАГО ЂУПИЋ)

Прилози граматичкој и нормативној обради
српског језика

Недеклинабилне именице у српском језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	15
О употреби глагола <i>требати</i> (СРЕТО ТАНАСИЋ)	44
Страни лексички елементи и ћирилично писмо (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	53
Коса црта (/) као интерпункцијски знак (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	63

Л е к с и к о л о г и ј а и л е к с и к а

Нормативност и лексичко нормирање у дескриптивној лексикогра- фији (СТАНА РИСТИЋ)	67
О структури и семантици деривата (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	76
Један експанзивни тип нових именичких сложеница (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	82
Значење придева са префиксом <i>не-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	88
Новозабележена народна имена гљива (ИБРАХИМ ХАЏИЋ)	96

О п ш т а п и т а њ а к њ и ж е в н о г ј е з и к а

Стилистика на српском језичком подручју – кратак историјски преглед – (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	109
„Београдски стил” — преломни период у развоју српског стан- дардног језика (ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ)	122
О правописној норми у српској језичкој култури (МИТАР ПЕШИКАН)	133

Б и б л и о г р а ф и ј а

Садржај часописа чији је издавач (или суиздавач) Институт за срп- ски језик САНУ	149
Наш језик (књ. XXVI-XXX)	149
Јужнословенски филолог (књ. XXXI-LI)	156
Српски дијалектолошки зборник (књ. I-XLI)	180

Даринка Гортан-Премк
(Филолошки факултет, Београд)

О СТРУКТУРИ И СЕМАНТИЦИ ДЕРИВАТА*

Аутор анализира структуру и семантику неких деривата и закључује да првостепени деривати могу настати и једним актом морфолошко-семантичког варирања једнога творбеног модела, што најчешће бива, и свођењем различитих варирања различитих модела на исти циљни садржај, што још увек не знамо колико често бива.

1. Циљ нам је да овим кратким јављањем иницирамо лексичка истраживања деривата у смеру који би као резултат могао дати потпунију, а у понечем и друкчију дефиницију семантичко-морфолошког варирања односно творбе деривата, лексема секундарне номинације, а то би, несумњиво је, била основа за израду преко нам потребног деривационог речника¹. Колико сада видимо, ова би се истраживања морала одвијати у две фазе: у првој би се одредила творбена структура различитих типова деривата, а у другој би се одредили елементи који повезују различите семантичке реализације једног деривата у лексичку целину, у једну лексему.

2. Рећи ћемо хипотезе од којих полазимо предлажући прву фазу истраживања.

Основни је и, свакако, најчешћи начин настајања деривата: *један акт семантичко-морфолошког варирања једнога творбеног модела*. Тако су настали сви једнореферентни деривати (речи субјективне оцене и моционе речи)² и највећи део двореферентних (односно свих

---

* Овај је рад резултат истраживања у оквиру пројекта 0510 Развојни процеси у савременом српском језику.

¹ А деривациони би речник био основа за модерни дескриптивни речник организован према деривационим системима. Даље би се на основу оваквога речника могле конструисати леве стране различитих двојезичних речника са полазним српским језиком.

² Исп. Д. Г. Премк, О семантичком односу деривата према творбеној основи, Научни састанак слависта у Укуве дане 16, Београд 1987, 101—107, посебно стр. 102.

тију од оних насталих у једном акту варирања. А то је и разумљиво, и очекивано. Деривати развијени у једном акту варирања имају у своме семантичком садржају ограничен број сема, па су, самим тим, ограничене и могућности њиховог варирања, њихове трансформације³; могућности понављања истог творбеног модела неограничене су, може их бити колико и референата за који се могу везивати овако добијене секундарне номинације (поред *овце, кобиле, кучке, мачке, краве, козе, кокоши, гуске, патке, ћурке, крмаче* — *белком* се може назвати, нпр., и *голубица*).

4. Поред ових двају општепознатих и регуларних начина настајања деривата има и оних који су мање познати и мање регуларни. Такав је онај код кога имамо *семантичко-морфолошко варирање једног творбеног модела реализованог у више различитих циљних садржаја*. Нпр. лексема *зуб̄ар, -ара* у Речнику САНУ забележена је у четири семантичке реализације:

1. *стручњак за лечење и оправку зуба, зубни лекар или зубни техничар; уопште онај који се бави вађењем зуба.*

2. *агр. покр. врста кукуруза.*

3. *дужа, оштра избочина степе налик на зуб; зупчаст испуст на зиду, бедему и сл; вршак, шиљак.*

4. *клесарски чекић оштар и назубљен с обе стране*⁴.

Свим овим значењима у основи је модел — *именичка творбена основа зуб- + творбени формант -ар̄*; у првоме значењу овај је модел реализован са општом семантиком *онај који се бави оним што значи именица у творбеној основи*; у другоме и четвртм значењу модел је реализован са општом семантиком *онај који има оно што значи реч у творбеној основи*; у трећем значењу модел је реализован са општом семантиком *оно што је слично речи у основи*. Значења међусобно нису повезана; она су развијена независно једно од другог понављањем истог полисемантичног творбеног модела.

Не знамо који се деривати творе овим начином. Претпостављамо да је овај вид лексема секундарне номинације условљен развијеном полисемантичношћу речи у творбеној основи, као и полисемантичношћу творбеног форманта. Једино што из лексикографске праксе знамо то је да овај тип деривата није тако редак. Нпр. *језич̄ар* је и *стручњак за језичка питања, филолог, лингвист, и онај који*

³ Исто имамо и у полисемантичној дисперзији код понављања истог типа семантичког варирања, исте семантичке трансформације. Нпр. једна велика skupина секундарних реализација лексеме *језик* настала је метафоричком трансформацијом сема *плоснат и покретљив*: *језик* на ципелама, *језик* на брави, *језик* кључа, *језик* на ваги, клатно у звона, покретни део скретнице и др.

⁴ Семантичка реализација дата под т. 3 засведочена је у Речнику САНУ и код лексеме *зуб*, а семантичка реализација дата под т. 4 засведочена је код лексеме *зубича*.

много говори, причљивац, брбљивац; а главѣр је и старешина, управљач, и предњи део самара.

5. Најмање је познат и најмање регуларан начин настајања деривата онај код кога имамо два хомоформна творбена модела и два одвојена акта семантичко-морфолошког варирања чији се резултати повезују у једну лексему⁵. Таква је нпр. лексема *звонѣр*; у Речнику САНУ она је забележена у пет семантичких реализација:

1. онај који звони у звона; онај коме је дужност, занимање да удара, звони у звона (обично црквени послужитељ).

2. запатлија који лије звона, звоноливац.

3. живинче (мужјак) које са звоном, меденицом о врату предводи стадо.

4. мн. етн. покр. младићи (обично пастири) који уочи Божића иду од куће до куће клепајући звонима и изводећи разне игре, песме и шале.

5. бот. покр. нека врста биљке.

Првој, трећој и четвртој семантичкој реализацији у основи је творбени модел *глаголска творбена основа звон- + -арѣ* са циљним општим значењем *вршилац радње*, а другој и петој модел *именичка творбена основа звон- + арѣ* са два различита циљна значења: *онај који се бави оним што означава именица у творбеној основи и оно што је слично именици у творбеној основи*⁶.

6. Код деривата насталих другим, трећим и четвртим моделом морфолошко-семантичког варирања могло би се поставити и питање — јесу ли та различита и различито настала значења део једне полисемантичке структуре, односно чине ли она једну полисемантичку лексему или су та значења везана за различите хомонимне лексеме (да ли су значења *онај који звони* и *онај који лије звона* различите семантичке реализације једне лексеме *звонар*, или су то значења двеју хомонимних лексема). И да одговоримо на могуће питање — мислимо да су то различите семантичке реализације једне лексеме. А овакво мишљење заснивамо, с једне стране, на лексикографској пракси словенских језика која овај тип различитости значења везује за једну лексему, и, с друге стране, и битније, на хипотези према којој различита значења повезује у једну лексему кохезија сема релевантних за цео деривациони систем коме лексема припада, а не само за једну лексему и, наравно, иста графемска вредност под којом се она реализује у истој спољашњој форми. Тако, нпр. семантичке реализације *онај који лије звона* и *онај који звони*, без обзира

⁵ Претпостављамо да и више хомоформних модела може учествовати у творби једног деривата; реалност ове претпоставке провериће се у даљим истраживањима.

⁶ Вероватно је секундарна номинациона јединица *назив биљке* метафорично развијена повезивањем сема које се односе на облик у полазном и циљном садржају: *звоно* — *звонар*.

што су настале двама творбеним моделима (један с именичком мотивном речју, други с глаголском мотивном речју) повезује сема *одавање звука*, коју носи и именичка и глаголска творбена основа.

7. У другој би фази истраживања требало проверити управо овакво схватање семантичке кохезије у структури деривата. А да би се то учинило ваљало би подвргнути семантичкој компоненцијалној анализи читаве деривационе системе чије основе, доминанте припадају различитим лексичко-семантичким групама речи. Таква би анализа, верујемо, показала: прво, које основне лексеме иницирају одређене творбене моделе, или комбинацију одређених модела у творби једнога деривата; друго, колико избор творбеног модела зависи од почетног семантичког садржаја, а колико од циљног, од семантичког садржаја који се номинује дериватом; и треће, да не набрајамо сва корисна знања до којих бисмо дошли, у коме се степену деривације могу јавити комбиновани модели у творби једне лексеме (имамо разлога да верујемо да је, углавном, у питању само први степен деривације — *зуб-зубар*; у деривату *зубарство* имамо само један акт морфолошко-семантичког варирања једног творбеног модела).

8. Тек по обављеном овоме, не маломе, и не јединоме послу⁷, могли бисмо приступити изради деривационог речника, па чак и деривационог речника са дефиницијама које би садржавале граматику и семантичку идентификацију, што би нам, даље, омогућило израду модерног дескриптивног речника организованог према деривационим системима, гнездима. И зато би ове, да тако кажемо, постављене задатке требало схватити као припремне радње за тај посао (који кад-тад морамо обавити, без обзира на оскудицу у људима и новцу).

Резюме

Даринка Гортан-Премк

О СТРУКТУРЕ И СЕМАНТИКЕ ДЕРИВАТОВ

Автор анализирует структуру и семантику некоторых дериватов приходя к выводу, что первостепенные дериваты могут образоваться несколькими способами.

⁷ И код префиксних твореница има сличних проблема; питање је да ли је иста твореница *оредити* у значењу *редом обити* и у значењу *одредити, назначити*; на овакве нам је творенице скренула пажњу Рајна Марковић у раду о неким случајевима лексичке паронимије (чланак предат за зборник посвећен професору Ж. Станојчићу).

Основной и самый частый способ это один акт семантически-морфологического варьирования одной словообразовательной модели. Таким способом образуются все лексемы субъективной оценки (*ручица, ручетина*), моционные лексемы (*професорка*), лексемы с общим значением деятеля (*извиђач*) и многие другие.

Второй и более частый, чем нам кажется, способ это несколько раз повторенный один и тот же акт семантически-морфологического варьирования одной и той же словообразовательной модели. Таким способом образуются, на пример, производные — существительные со словообразовательной основой прилагательных, с общим значением *тот, который* или *то, которое* является таким же, как прилагательное, находящееся в словообразовательной основе (*беланац — беланце* и *бели кукуруз*).

Третий способ это семантически-морфологическое варьирование одной словообразовательной модели, реализованной в нескольких различных целевых содержаниях (*зубар — и стручњак за лечење и оправку зуба* и *вршак, шњак*).

Четвертый способ, а может быть существуют и другие, это способ, при котором являются две омоформные словообразовательные модели и два отдельных акта семантически-морфологического варьирования, результаты которых связываются в одну лексему (*звонар — и онај који звони у звона* и *занатлија који лије звона*).

Структурное и семантическое исследование этих моделей является предварительным условием для выработки деривационного словаря.